

УДК: 330.15:477.84

**РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЇ НА ОСНОВІ НАЦІОНАЛЬНИХ
ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ:
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ**

Л. Савчин

*Інститут менеджменту і економіки "Галицька академія"
вул. Вовчинецька, 225а, м. Івано-Франківськ, 76006, Україна
E-mail: lsavchyn@ime.if.ua*

Розглянуто природні рекреаційні ресурси як стратегічну категорію, оскільки функціонування рекреаційної сфери на належному рівні сприяє підвищенню рівня зайнятості населення в регіоні, розвитку галузей обслуговування, раціональному використанню природних ресурсів і охороні довкілля. Наголошено на виключній ролі територій з поєднанням природних ресурсів та історико-культурних пам'яток, на підставі чого формуються рекреаційні комплекси різного рангу.

Ключові слова: рекреація, туризм, Прикарпатський регіон.

Питання адекватності оцінювання рекреаційних комплексів та їхніх компонентів останніми роками стало важливішим. Йому присвячені наукові праці Н. Мироненка, І. Твердохлебова, Л. Мухіної, М. Нудельмана, В. Чижової, В. Преображенського, Н. Недашківської, Л. Царика, Г. Чернюк та ін.

Актуальність нашого дослідження випливає з державної стратегії регіоналізації всіх сфер господарської діяльності, яка передбачає інтенсивний розвиток перспективних для кожної конкурентної території виробництв і послуг, що утворюватимуться на місцевій природній базі.

Для сучасних туристів якість довкілля, екологічна безпека є найважливішим критерієм в ухваленні рішення про подорож. Як галузь, для якої природа – це не тільки сировина для виготовлення так званого туристичного продукту, а й похідна умова власне самого існування, туризм, використовуючи природні ресурси, може слугувати також засобом їхнього збереження та відновлення через організацію різних форм природопізнавальної, природоохоронної, природовиховної туристської роботи. Сучасний туризм впливає на екологічну політику країн, які намагаються зберегти цінні рекреаційні ресурси шляхом ухвалення спеціальних законодавчих актів, створення мережі національних парків, природних і культурних заповідників та інших охоронних об'єктів [3]. Завдяки туризму підвищується екологічна свідомість населення, поліпшується загальний природозахисний стан регіону та країни.

Туристична індустрія позитивно впливає також на розвиток інших галузей господарства, що прямо не пов'язані з туризмом, таких як будівництво, транспорт і зв'язок, комунально-побутове господарство тощо. Туризм сприяє розвитку та розбудові окремих регіонів, створюючи нові робочі місця, стимулюючи розвиток місцевої промисловості, сільського господарства, сфери послуг, відроджуючи місцеві традиції, народні промисли, підвищуючи загальний благоустрій міст і сіл. Безпосередньо

розвиток туризму забезпечує приплив коштів до регіону, зокрема, до місцевого бюджету, у вигляді курортних зборів і податків; збільшує прибутки населення. Зростання обсягів туризму сприяє створенню нових робочих місць – виникненню можливості для працевлаштування людей у місцевих галузях господарства, що пов'язані з туризмом лише опосередковано, а також для сезонних працівників. Такі економіко-соціальні наслідки розвитку туризму та рекреації важливі для Прикарпатського регіону, де на 9% території України сконцентровано 33% її лісових ресурсів, велика кількість мінеральних джерел, більше половини видової різноманітності біоти [6], проте рекреаційний потенціал якого використовують недостатньо.

На території Українських Карпат трансформація лісів відбувалася протягом тривалого агрокультурного періоду і виявлялась у різних формах. С.М. Стойко виділив такі форми антропогенного впливу: селітебна, пасторальна (використання лук та полонин під пасовища), пірогенал, агрокультурна, лісоексплуатаційна, монокультурне лісове господарство, меліоративна, белоїдна (військова), хімічне забруднення, індустриальний вплив (прокладання трубопроводів і ліній електропередавання), рекреаційне навантаження і радіоактивне забруднення [7].

Названі вище форми антропогенного впливу зумовили суттєві зміни лісових формацій, їхньої вікової і ценотичної структури та біологічної стійкості. Свідченням антропогенної перетвореності гірських лісів є зменшення площі різновікових деревостанів. Унаслідок екстенсивного використання природних ресурсів зменшилась лісистість регіону, збільшилась фрагментарність лісів, що в кінцевому підсумку призвело до загального зниження стійкості гірських екосистем, різких змін гідрологічного режиму, частих повеней, лавин, селів, збіднення видового складу біоти тощо. Прибутки ж від використання оздоровчо-рекреаційного потенціалу лісу можуть набагато перевищити ті, які надходять з лісопереробної промисловості.

Сучасна соціально-економічна, й особливо, екологічна ситуація в Українських Карпатах потребує переорієнтації ведення господарства, яке за мінімального негативного впливу на довкілля могло б забезпечити стійкий економічний розвиток. Сьогодні власне рекреаційне господарство повинне бути пріоритетним у гірських умовах Карпат. З огляду на розташування Українських Карпат і Передкарпаття та з урахуванням сукцесійних змін антропогенного типу, що відбулися протягом ХХ ст. на цій території, активність використання натуральних ресурсів, рекреаційно-туристську галузь можна пропонувати як індустрію, яка б вирішувала ці проблеми.

Незважаючи на важливе позитивне значення туризму для розвитку суспільства, він може також негативно впливати на суспільне життя і, зокрема, на стан довкілля. Туризм і туристи не тільки можуть стати жертвами забруднення довкілля, а й часто є причинами такого забруднення. Антропогенне навантаження не обмежене тільки прямими діями туристів (бруд, побутове сміття, залишені на місці перебування, лісові пожежі). Це також і вплив на якість води в річках, озерах і морях, якість повітря, яке зазнає забруднення від застосування туристичного транспорту з двигунами внутрішнього згоряння на масляному пальному, знищення місцевої флори і фауни і, нарешті, руйнування екосистем як наслідок втручання індустрії туризму [4].

Дуже важливим є те, що прибутки від екотуризму прямо залежать від екологічних якостей місцевості, де розташовані туристичні та оздоровчо-рекреаційні заклади. Природоохоронні території рівня заказників мало придатні для розвитку на їхній базі туризму та рекреації. Тому важливою умовою розвитку туристично-рекреаційної індустрії є створення природоохоронних територій вищого статусу (національних

природних та регіональних ландшафтних парків). Факт організації нових національних і ландшафтних парків на певних територіях не означає припинення в їхніх межах усіх форм природокористування, а передбачає, передусім, його впорядкування та переведення на екологічні засади, включаючи певні обмеження, однак такі обмеження цілком виправдані, і не тільки з екологічного погляду, а й з економічного. Створення нових природоохоронних об'єктів забезпечить можливість організації нових рекреаційних центрів і послуге основою для переорієнтації економіки регіону з екстенсивного природокористування до розвитку оздоровчо-рекреаційної та туристичної індустрії, яка у наших умовах може бути прибутковою.

Розвиток туризму на базі мережі природоохоронних об'єктів гарантуватиме збереження їхнього рекреаційного потенціалу на майбутнє, а також сприятиме вирішенню соціальних та економічних проблем регіону в цілому завдяки створенню нових робочих місць для місцевого населення в інфраструктурі курортно-рекреаційного комплексу та збільшенню фінансових надходжень у місцеві бюджети [5].

Національним паркам, охоронним ландшафтним областям (районам), територіям заповідного фонду властива соціальна функція – вони мають, поряд з природоохоронним, безпосереднє рекреаційне призначення. Глобальний демографічний процес (зростання) поставив перед соціальною екологією важливе завдання – забезпечення рекреаційними ресурсами населення міст та індустріально-промислових комплексів. Адже здоровий відпочинок людини, відновлення її фізичних і духовних сил позитивно впливають на економічний ефект у сфері матеріального виробництва та розумової праці, що сприяє підвищенню добробуту й культурного рівня суспільства. Тому рекреаційну сферу економісти розглядають як складову частину єдиного господарського комплексу. Щодо цього природні ландшафти поки що незабруднених Карпат, що збереглися в індустріальній і густозаселеній зоні Середньої Європи, мають сприятливі кліматичні умови та багаті й різноманітні рекреаційні та бальнеологічні ресурси, набувають особливого соціального значення для розвитку рекреаційної індустрії.

Важливе рекреаційне значення має створений уперше в Україні Карпатський природний національний парк. Він розташований головню на території гірської частини басейну р. Прут. Його рекреаційна і рекреаційно-господарська зони вже нині в значних кількостях приймають рекреантів для відпочинку і туризму. Важливим кроком у розвитку рекреації є створення та діяльність на території Івано-Франківської області чотирьох регіональних ландшафтних парків: Дністерського, Галицького, Поляницького та „Гуцульщина“.

Територія Івано-Франківської області має різноманітні природо-географічні ландшафти. Найбільший комплекс для організації активного відпочинку – у гірських видів ландшафтів, на які припадає третина території області.

Гірський рельєф карпатських ландшафтів визначив їхню головну рекреаційну цінність. За абсолютними висотами Карпати Івано-Франківської області належать до низько-середньогірського типу (висоти від 600 до 1500 м). У Горганах деякі вершини сягають 1700–1800 м (г. Велика Сивуля – 1836 м), на Чорногірському хребті – 1800–понад 2000 м (г. Говерла – 2061 м). Вершини цих гір, які піднімаються вище межі лісу (полонини) є прекрасними видовими пунктами.

Перевищення гірських хребтів над долинами, переважно густо заселеними, порівняно невеликі й становлять від 500 до 1200–1300 м. Схили гірських хребтів мають переважно незначну крутість, а гребенева зона хребтів – хвилясту лінію. Отже, морфо-

логічні риси рельєфу Карпат свідчать про можливість організації пішохідних туристичних маршрутів та екскурсійних прогулянок для людей різної вікової категорії.

Гірська частина області головно вкрита лісом. Її лісистість становить від 25 до 75%. Видовий склад лісів складний, переважають шпилькові породи, такі як смерека, ялиця, зрідка сосна, кедр, модрина. На частку хвойних лісів припадає близько 70% усіх деревостанів. Найбільші площі займають чисті смерекові насадження, які простягаються смугою на висоті 1000–1450 м. Нижче 1000 м до смереки примішується ялиця. Сосново-кедрові ліси займають порівняно незначну площу і зростають на кам'яних розсипах. Нижній пояс гір покритий широколистяними породами (дуб, бук, граб, явір, береза та ін.), до яких часто домішані хвойні, що утворюють змішані ліси, які вирізняються естетичністю [1].

Хвойні лісові угруповання мають високі рекреаційні властивості, тому що формують своєрідний фітоклімат зі значною кількістю фітонцидів, які створюють майже стерильну чистоту повітря і сприятливо впливають на здоров'я людини.

Середньо- і високогірні види ландшафтів відрізняються складним, малодоступним рельєфом, високим ступенем залісненості, зручні для епізодичного відпочинку на туристичних пішохідних чи кінних маршрутах, зимових спортивно-оздоровчих заходів тощо.

Із гірсько-долинних ландшафтів найвигіднішими для рекреації є долини рік Пруту, Бистриці Солотвинської і Надвірнянської, Лімниці, Чечви, Свічі з Мізунькою та Сукель. Усі вони належать до типових поперечних долин північно-східного схилу Карпат, перетинають один з мальовничих, малонаселених районів – Горгани. Річкові долини Горганів мають багато спільних рис у морфологічній будові. Вони утворюють вузькі долини з круглими скелястими схилами та широкі улоговини з виположеними терасовими схилами. В таких долинах-улоговинах переважно розташовані поселення. Ці природні комплекси найбільше придатні для створення зон відпочинку з повним набором рекреаційних упуслуг.

Найбільша густина рекреаційного освоєння є в долинах рік Прут, Бистриця Надвірнянська (район Гута), Мізунька (Новий Мізунь) та ін.

Іншим важливим рекреаційним районом Карпат в Івано-Франківській області є Гуцульська Верховина з долинами Білого і Чорного Черемошу.

Найефективнішим та доцільним напрямом використання природних ресурсів області є рекреаційний. Тому щодо розвитку рекреаційної сфери у нашому регіоні важливі є такі чинники:

- державна підтримка еколого-економічно обгрунтованої рекреаційної галузі як однієї з найперспективніших для гірської частини Івано-Франківської області;
- концентрація і реалізація коштів та ресурсів з метою влаштування доріг, водопостачання і каналізації, зв'язку, служби сервісу, які б у майбутньому працювали на інфраструктуру рекреаційно-бальнеологічного типу;
- створення відповідних умов для залучення іноземних інвестицій у розвиток рекреаційної галузі на спільних засадах;
- активне сприяння приватному рекреаційному бізнесу (розвитку сільського зеленого туризму);
- формування потужної реклами тощо.

Одночасно треба вжити низку науковоорганізаційних заходів для забезпечення екологічно можливих масштабів, темпів і територіальних пропозицій розвитку

рекреаційного комплексу. Тому заплановано виконати комплексні екологічні дослідження території області: обґрунтувати диференційні норми рекреаційного навантаження на окремі ландшафти та басейни рік; опрацювати норми антропогенного навантаження, граничнодопустимі межі сумарної ємності об'єктів, розміщених у рекреаційних центрах; визначити лісові масиви обмеженого розвитку рекреації і туризму, потенційні і резервні зони; запровадити суворі правила дотримання природоохоронного законодавства в рекреаційних зонах та санкцій за їхнє порушення.

Рекреація зачіпає та змінює всі компоненти наземних екосистем, відповідні реакції яких залежать від інтенсивності та розподілу в просторі і часі рекреаційних навантажень. Щоб ці наслідки не ставали фатальними для природи, треба надавати їй змоги відновлюватися, відвівши для цього спеціальні території, позбавлені активного антропогенного впливу. Територіальне розмежування охорони природи і відпочинку – це головний принцип, який повинен стати основою курортно-рекреаційного комплексу. Між територіями, що призначені для рекреації, та заповідними ділянками мають зберігатися екологічнообґрунтовані пропорції.

Різні типи природних комплексів по-різному реагують на будь-які зовнішні впливи, у тому числі й на рекреаційні навантаження. Серед чинників рекреаційної зміни наземних екосистем провідне місце посідає витоупування рослинного покриву і ґрунтів. Стан рослинного покриву визначає багато властивостей ландшафту, значних для рекреації: естетичні й маскувальні якості рослинності, протиерозійна захищеність пішохідних трас і площадок відпочинку, наявність палива і дикорослих харчових та лікарських рослин. До головних порушень у природі, які може спричинити рекреація, належать зміни в ґрунтово-рослинному комплексі та ґрунтовій фауні, випадання екологічно характерних видів та проникнення чужих, шкідливих видів живих організмів, порушення сезонної ритміки рослин та ін. [3].

У лісі найвиразніше реагування на рекреаційні навантаження простежується в трав'янисто-чагарниковому покриві. Розмір навантаження визначає і фенологічний стан видів флори рослинності: за вищого навантаження фаза цвітіння і плодоношення настає на п'ять-десять днів раніше, ніж у рослин на непорушених територіях. Перебуваючи в критичних умовах для існування, рослини проходять усі фенофази в стислий термін; процес розмноження відбувається за допомогою насіння, а не шляхом проростання кореневих відростків. Саме різноманітність механізмів адаптації і забезпечує високу стійкість рослинного покриву витоупаних площ.

Зміна рослинного покриву рекреаційних територій є адаптованою, її не треба розглядати як негативну з погляду рекреаційного природокористування. Однак ці зміни настільки відчутні, що в разі організації і проектування будь-якої території відпочинку, значну увагу доцільно приділяти розробці заходів охорони рослинного покриву [2].

Поєднання різних видів туризму з традиційними для нашої держави видами рекреації (санаторно-курортне лікування, освітньо-виховний екологічний і краєзнавчий туризм, спортивні водні, піші, гірські походи) та господарської діяльності (заготівля цілющих трав, ягід, грибів, риби, дичини тощо) у буферних зонах і зонах відновлення екосистем (або регламентованої господарської діяльності) природно-заповідних територій може бути високоефективним у природоохоронному та соціальному аспектах.

Для таких територіальних одиниць, як Прикарпатський регіон, де розміщені підприємства як промислової галузі, так і рекреаційного комплексу, важливо знайти оптимальні шляхи поєднання природоохоронної, рекреаційної та господарської діяльності. Ігнорування природних рекреаційних ресурсів є економічно невігідним, це

будуть свідомо втрачені кошти, платежі до державного та місцевого бюджетів, робочі місця, можливості розвитку регіону загалом.

Природоохоронні території є надзвичайно важливим ресурсом для розвитку всіх видів рекреації населення. Науково обґрунтоване і ретельно організоване з дотриманням усіх екологічних вимог туристичне використання периферійних зон природо-заповідних територій дає змогу суттєво підвищити рівень фінансових надходжень до державного й місцевих бюджетів, і водночас зберегти центральні, абсолютно недоторкані зони цих територій з їхніми унікальними біоценозами і біологічними видами. Всі природоохоронні території мають чудові природні й культурно-історичні ресурси для розвитку різних видів туризму, однак потребують розширення зон туристичної і господарської діяльності з прилеглих територій та сучасного інфраструктурного облаштування.

Отже, якщо детально проаналізувати й оцінити економічну ефективність від сільськогосподарського і промислового виробництва та рекреаційно-оздоровчої галузі (потенційно), то перевага без сумніву буде на боці рекреації. Проблема в тому, що досі сфері рекреації й оздоровлення не приділяли відповідної уваги, а тому нема даних, аналізів та оцінки потенційної можливості природних комплексів. Соціально-промислова інфраструктура не відповідає природним можливостям, тому що в розташуванні продуктивних сил не враховували структуру і функціонування натуральних басейнових екосистем. Такий суто економічний підхід, привів до антропогенних перевантажень на певні природні екосистеми, внаслідок чого в окремих місцях, розпочався процес деградації природних структур [4].

1. Адаменко О.М., Приходько М.М. Регіональна екологія і природні ресурси на прикладі Івано-Франківської області). – Івано-Франківськ: Таля, 2000. – 278 с.
2. Генсирук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. Рекреационное использование лесов. – К.: Урожай, 1987. – 246 с.
3. Квартальнов В.А. Иностраный туризм. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 312 с.
4. Нефедова В.Б., Смирнова Е.Д., Чижов В.П., Швидченко Л.Г. Рекреационное использование территории и охрана лесов. – М.: Лесная пром-сть, 1980. – 184 с.
5. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К.: Наукова думка, 1987. – 128 с.
6. Парпан В.І., Шнарик Ю.С. Проблеми сталого розвитку і екологічний моніторинг лісів Українських Карпат // Проблеми сталого розвитку Карпат. регіону. – Рахів, 1998. – С. 26–30.
7. Стойко С.М. Наслідки антропогенної трансформації лісових екосистем Карпат та шляхи елімінації шкідливих екологічних процесів // Український ліс. – 1993. – №2. – С. 11–17.

DEVELOPMENT OF RECREATION IN NATIONAL AND REGIONAL LANDSCAPE PARKS: ECOLOGIC-ECONOMIC GROUND

L. Savchyn

*Institute of Management and Economics,
Vovchynets'ka Str., 225a, UA – 76 006 Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The problems of recreation territories of Prycarpathian region on example of national and regional landscape parks are considered. The estimation of Carpathian National Natural Park for rest and tourism is given.

Key words: recreation, tourism, Prycarpathian region.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2004

Прийнята до друку 15.04.2004